

L'exhumació de les fosses dels forasters assassinats a Torredembarra el 1936 i la seva identificació.

Jordi Valls Pedrol

INTRODUCCIÓ

Durant els primers mesos després de l'aixecament de l'exèrcit que es produí el 18 de juliol de 1936 i que provocà l'última guerra civil espanyola es produïren, en els dos bàndols, assassinats descontrolats de ciutadans contraris a la facció dominant en la zona. En la part fidel a la República foren en especial religiosos, propietaris i persones que en el llenguatge corrent en consideraren de dretes les que foren detingudes i després d'una mena de detenció mig oficial enviades a alguna presó, jutjades precàriament i posteriorment executades. Alguna vegada se saltava aquesta semi legalitat i directament se'ls portava, en un fatídic i precari transport, a algun indret desert i eren assassinades per grups de persones que es prenien la justícia per la seva mà.

Torredembarra no s'escapà que es produïssin actes d'aquesta mena dins el seu terme municipal i el tema ja va ser tocat en un interessant treball de Lluís Català Massot, publicat junt amb altres en el llibre *II República, Guerra Civil i Repressió Franquista a Torredembarra (1931-1945)* editat per aquest mateix Centre l'any 2010. Es parlava dels torrencs que patiren aquesta il·legalitat i es tocava també els casos de les persones, diríem forasteres, que van ser portades aquí, assassinades i enterrades anònimament en el nostre cementiri, encara que segurament per la limitació d'espai no s'incidí massa en un altre aspecte posterior, com va ser l'exhumació, l'any 1941, de les fosses que contenien els cossos d'aquestes persones i que guiarà la major part d'aquest treball, que el podríem dividir en dues parts.

La primera serà la descripció de les gestions oficials que es feren per a l'exhumació, identificació i posterior retorn a les famílies o als col·lectius a què pertanyien de les restes, guiant-nos per la informació que figura en el dossier de Torredembarra de la *Causa General*, que conté tota la burocràcia que s'originà. I la segona la confecció definitiva de la relació, amb noms i cognoms, de les persones executades a Torredembarra, valent-nos d'aquestes dades i de les tretes d'altres fonts més modernes, com és per exemple tota la documentació generada arran de la beatificació de l'any 2013 de 522 religiosos i seglars morts a tot l'estat espanyol durant el període bèl·lic i que va tenir lloc precisament a Tarragona el 13 d'octubre, a més d'investigacions personals, sobretot als llocs definitius d'inhumació. No parlarem dels torrencs que patiren també aquest tràgic final, tema que ja ha estat tocat en el citat treball de Lluís Català.

QUÈ ERA LA CAUSA GENERAL?

Una vegada acabada la guerra civil l'Estat que es va establir després de la victòria va aprovar, en data 26 d'abril de 1940, un decret segons el qual el Ministerio de Justicia obria una sèrie d'accions per investigar els fets que s'havien produït durant la guerra. Aquest procés d'investigació, nomenat oficialment *Causa General instruida por el Ministerio Fiscal sobre la dominación roja en España*, coneguda abreujadament com *Causa General*, tenia com a missió *investigar los delitos cometidos en todo el territorio nacional durante la dominación roja*. Aquests processos, que van abastar tot Espanya, tenia la *honrosa y delicada mision de fijar, mediante un proceso informativo fiel y veraz [...] el alcance y manifestaciones más destacadas de la actividad criminal de las fuerzas subversivas que en 1936 atentaron contra la existencia y los valores esenciales de la patria, salvada providencialmente por el Movimiento Liberador*. Pel que fa al cas de Torredembarra, seguirem la documentació continguda en el que judicialment és la *Rama Separada núm. 183 de la Causa General* i que actualment es troba custodiada al Archivo Histórico Nacional, caixa 1.499, exp. 37.

Aquestes investigacions es van portar a terme per fiscals especialment nomenats a cada província i la recopilació de dades es van dur fins el 1969 quan el govern franquista va aprovar un decret-llei pel qual els delictes comesos abans de l'1 d'abril de 1939, data del final de la guerra civil, quedaven prescrits, o sigui després d'haver passat trenta anys. Fins aquesta

data les actuacions de les autoritats republicanes durant la guerra encara podien ser perseguides i en el dossier de Torredembarra hi ha nombrosos escrits on es demana informació per localitzar molts torrencs. Tant, que encara el mes d'octubre de 1967 des de la fiscalia del Tribunal Suprem de Madrid, l'Inspecció de la Causa General encara demana informes tant al comandant de la caserna de la Guàrdia Civil de Torredembarra com a l'ajuntament sobre una persona que presumiblement havia format part del comitè revolucionari. Aquest gran procés va acumular una enorme quantitat de documentació, que l'any 1980, en més de 4.000 caixes, va passar del Ministerio de Justicia al Archivo Histórico Nacional de España, on ara es pot consultar via internet.

La investigació d'aquests fets començava per les declaracions que les noves autoritats locals, a l'acabament de la guerra, feien per ordre del fiscal de la província. Els nous ajuntaments redactaven informes del què havia passat al poble a partir de l'aixecament militar, sempre també citant els noms de les persones afectades: qui havia estat fidel al Movimiento, qui s'havia destacat fent requisos, qui havia portat armes, qui probablement havia fet algun assassinat, etc. Com exemple, a l'expedient de la *Causa General* que ens afecta podem llegir: *A los pocos momentos de haber estallado el Movimiento empezó a actuar un Comité Revolucionario del que recordamos como elementos más destacados a:* (i cita diversos noms). S'informava també de qui havia format part de l'Ajuntament, de l'actuació dels partits polítics, dels comitès revolucionaris, etc.

Dins aquest informe de les noves autoritats de Torredembarra es diu que *hay que anotar el asesinato que casi diariamente se cometia en las puertas del cementerio de personas que eran traídas de otras poblaciones. En un solo día hay que registrar el asesinato de más de 20. Sin temor a equivocarnos creemos se pueden calcular en unos 60 cuando menos los que fueron asesinados en el citado sitio. A ninguno se le identificó.* Aquest informe preliminar de les noves autoritats ocupa a Torredembarra deu folis mecanografiats i està signat pels membres de l'alcaldia del moment i datat el 31 de gener de 1939, *III Año Triunfal*.

SEGUINT LA CAUSA GENERAL

Dins l'expedient figuren també tres relacions, redactades en unes plantilles oficials, sense data però que és segur que estan fetes contemporàniament

al citat informe de 31 de gener. La primera, *Estado Número 1*, recull els torrencs morts o desapareguts; l'altra, *Estado Número 3*, la relació de les actuacions fetes durant la guerra per les autoritats del moment. I en la que ens interessa, marcada com *Estado Número 2*, es detallen les dades de dotze persones que no pertanyen al terme municipal i que foren mortes aquí, on es consignen el nom, població d'origen, professió i data de trobada del cadàver. Al peu d'aquesta relació es diu també que *además fueron enterrados cuarenta cadáveres de los cuales no se tiene antecedentes de ninguna clase para su identificación*.

Les dades d'aquestes dotze persones és segur que es van treure del llibre de defuncions del registre civil, ja que són les úniques que hi estan inscrites i tret d'una, que es va fer en el mateix moment de la mort, les altres ho són en diverses dates de l'any 1939, algunes per ordres que venien del jutjat del Vendrell i d'altres. Aquesta manca d'inscripcions de les persones assassinades a Torredembarra es deu a què en aquells moments el jutge suplent, que era Jaume Recasens Fortuny, va rebre coaccions per part del Comitè de Torredembarra en el sentit que no es fessin aquestes anotacions, segons manifestà ell mateix en defensa seva en el procés sumaríssim d'urgència que se li va fer el 21 de juny de 1939 en el jutjat militar núm. 4 de Tarragona, davant l'acusació de les autoritats franquistes de no haver anotat les morts.

Ja que parlem del llibre de defuncions del registre civil, volem destacar un aspecte curiós del format que aquest tenia l'any 1936 i abans i fins el 1939. A cada full o foli del text imprès i que deixava en blanc els apartats que calia omplir amb les dades del difunt, la cara senar, marcada **a** estava impresa en català i la parell, al darrera, marcada **b** en castellà, i per tant es feien dues inscripcions de cada defunció. La cara **a** es considerava original i la de la cara **b** constava com a *copia literal de l'original*, text que s'escribia a mà. La primera estava firmada pel jutge, el secretari i a vegades per un o dos testimonis, i la segona només pel jutge o secretari. Això va funcionar així fins que a partir de l'abril de 1939 ja només s'omplia la cara **b**, en castellà, mentre que la cara **a**, en català, s'anul·lava amb una ratlla creuada. Alguns llibres que tenen aquest format de plantilla no s'acaben d'omplir i les últimes pàgines es deixen totalment en blanc (tant les **a** com les **b**) i els llibres a partir de mitjans de 1939 ja només s'imprimeixen en castellà. Fins en la mort de les persones havia arribat la "normalització" imposada pels guanyadors.

Per la documentació posterior i per les investigacions fetes ara sabem que d'aquestes dotze persones cinc van ser enterrades a les fosses comunes que l'any 1941 s'exhumen i que després dues queden a la fossa comuna actual de la Torre, dues són traslladades a Tarragona i l'altra queda en un nínxol de la Torre. De les altres set, que deurién ser enterrades primer a la Torre, en alguna fossa exhumada abans de les actuacions del fiscal o en nínxols, tres es traslladen a Tarragona, dues a Creixell, una a Vilanova i la Geltrú i una al Pont d'Armentera.

RECUPERAR ELS COSSOS

Al marge de les accions de repressió contra persones i entitats que com hem dit tenia com a finalitat aquesta *Causa General*, una altra de les missions de la seva actuació era establir els indrets on podien estar enterrades les víctimes que s'havien produït els primers dies després de l'aixecament militar i recuperar-ne les restes, víctimes però sempre d'ideologia afí a qui havia estat la part vencedora de la guerra. De les persones executades pels

iniciadors de la guerra ningú no se'n va preocupar i com tots sabem encara avui queden per obrir moltes fosses de persones d'ideologia esquerrana que també foren assassinades, per poder-lis donar el merescut homenatge.

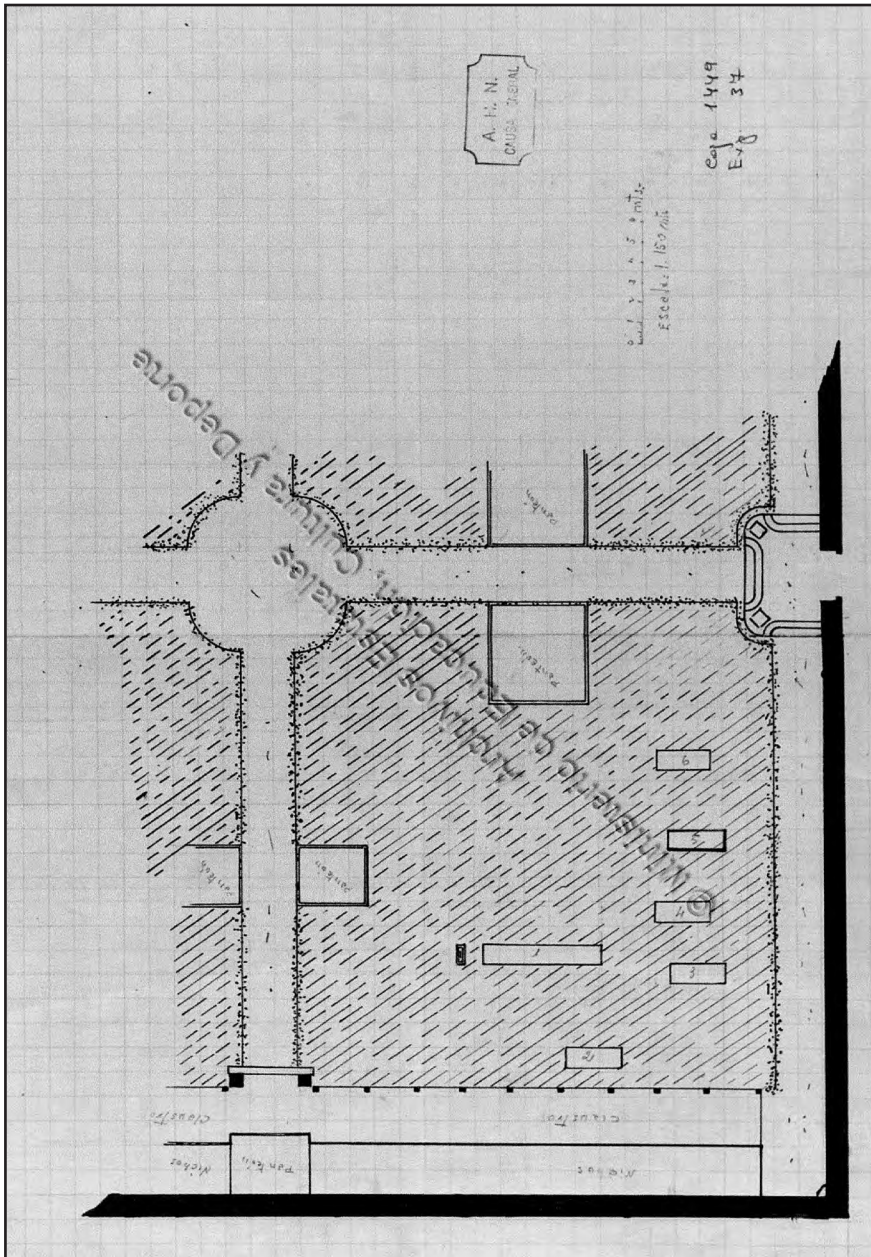
1.-L'indret de la fossa comuna actual al cementiri de Torredembarra, amb la creu i la làpida que porta els noms dels quatre ciutadans de Batea (Foto de l'autor) .

Les gestions oficials per recuperar i identificar les restes d'aquestes persones va començar el 10 de febrer de 1941, quan el fiscal instructor de la *Causa General* a Tarragona, Sr. Luís Solano Acosta, envia un ofici a l'Ajuntament de Torredembarra en el qual s'ordena que de cap manera i sense les seves ordres es faci cap mena d'exhumació al cementiri de *cadáveres de personas asesinadas durante la dominación roja*, els enterraments de les quals s'haguessin fet de forma col·lectiva dins o fora del cementiri. Per aquesta ordre taxativa i per actuacions que podem deduir d'accions posteriors poden creure que abans d'iniciar-se l'acció oficial ja s'havien fet al cementiri de la Torre exhumacions de fosses comunes o retirada de restes d'alguns nínxols, segurament a petició de persones que coneixien el parador dels seus familiars.

El 6 de març el mateix fiscal adreça un altre escrit a l'Ajuntament comunicant que el dia 11 de març i en el tren que arriba a Torredembarra sobre les nou del matí des de Barcelona farà cap a la vila el Sr. Miguel Torrents per tal de fer una visita al cementiri per determinar l'existència de fosses comunes, i demana al rector del poble que el rebi i que li faciliti els mitjans necessaris per a aquesta tasca i que li posi el seu servei l'enterraments juntament amb dos peons. En el mateix escrit comunica que ell mateix, el fiscal, arribarà des de Tarragona sobre tres quarts de deu del matí, que el vagin a recollir a l'estació, des d'on anirà amb el Sr. Torrents a inspeccionar el cementiri. L'alcalde acusa rebut de l'ofici, *debiendo significarle que seran dadas cuantas facilidades sean necesarias*, acomiadant-se amb la fórmula usual aleshores de *Por Dios, España y su Revolución Nacional Sindicalista*. El Sr. Torrents, com veurem posteriorment, és un empleat de la Casa Provincial de Caritat de Barcelona, entitat que portava el servei públic de pompes fúnebres de Barcelona. És curiós veure que tothom es trasllada en tren: ara dominarien els cotxes oficials.

El mateix 11 de març el fiscal reitera a l'alcalde l'ordre de no autoritzar a ningú el reconeixement de les restes cadavèriques que han estat examinades en aquesta visita, la qual cosa indica que ja el mateix dia 11 deurien haver fet alguna cata en els llocs on se suposava hi havia les fosses. El 28 de març el fiscal torna a enviar un escrit a l'alcalde en el que li demana que s'informi per mediació de l'enterraments *de cuantos elementos de conocimiento pueda aportarse para determinar datos referentes a las personas enterradas y exhumaciones verificadas [...] con el destino dado a los cadáveres exhumados*, ja

que segurament en el primer reconeixement deurien veure que s'hauria fet alguna exhumació. També demana que es faci un planell amb la situació de les fosses, que es numeren de l'1 al 6.

2. Pla original de l'any 1941, que marca el lloc on estaven les sis fosses comunes, amb l'antiga entrada al cementiri.

Aquest planell, que publiquem, pot portar a una certa confusió, ja que senyala que les fosses estan a l'esquerra tot entrant al cementiri, però cal tenir en compte que va ser dibuixat a principi dels anys 40, quan al cementiri de Torredembarra s'hi entrava per on actualment és la paret sud, que mira a mar. Posteriorment, sobre els anys 60, la porta es canvià de lloc, fent-se a la banda que mira a la carretera de la Riera. Actualment, doncs, la fossa que conté les restes de persones no identificades està entrant a l'esquerra, al quadre posterior, senyalat només pel petit monument rematat per una creu que recorda uns ciutadans de Batea enterrats allí. Seria bo que es delimités una mica millor aquest espai, encara que només fos per un petit requadre de pedres, amb una làpida on es fes constar la presència allí dels cossos de vuit persones no identificades més les altres que es va decidir de deixar aquí.

Continuant les gestions oficials, el dia 4 d'abril el fiscal demana al jutge municipal que li enviï les inscripcions de defunció corresponents al *periodo comprendido entre el comienzo de la dominación roja y mediados de noviembre de 1936*, ja sigui de persones nominalment designades o de cadàvers de desconeguts, sempre que es pugui deduir que es tracta clarament de persones assassinades. El jutge contesta, en un escrit sense data, enviant el certificat de defunció de Carlos Vidal Estivill, única inscripció que compleix aquests requisits realitzada en el període que li demanen, dient que els altres cadàvers que es van trobar en aquest terme van ser enterrats sense la intervenció del jutjat municipal, com hem comentat més amunt, i per tant sense deixar constància. Al darrera d'aquest escrit el fiscal, el 17 d'abril, fa una diligència fent constar que la còpia de la partida de defunció a què fa referència l'escrit del jutge correspon a l'esmentat Carlos Vidal Estivill, veí de Tarragona.

El dia 27 de maig la fiscalia fa quatre oficis. El primer adreçat al governador civil de Tarragona, en el qual, degut a què ja té dades que permeten suposar qui poden ser les persones enterrades en el cementiri, demana permís per poder obrir les fosses per tal d'identificar-ne el major número possible i poder lliurar les restes als familiars per tal que les enterrin on vulguin o si no és possible es quedin en el mateix cementiri. En aquest ofici diu que suposa que poden ser 48 les persones enterrades. Comunica que les operacions les dirigirà ell mateix, amb l'auxili de cooperacions que ja s'han obtingut, demanant que se li doni autorització quan més aviat millor per tal que es pugi fer l'operació el dia 5 de juny proper.

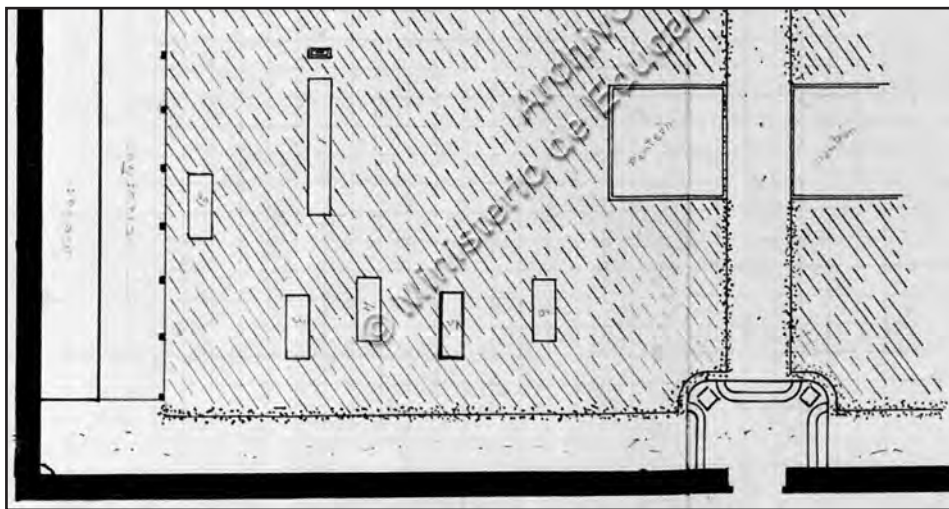
El segon escrit el dirigeix a l'Inspector Provincial de Sanitat de Tarragona, dient que ja ha demanat permís al governador per fer aquestes exhumacions, per si considera oportú *destacar algún elemento facultativo para que pueda presenciar e intervenir en tales trabajos y asegurarse que se realizan en condiciones sanitarias*. El tercer escrit va adreçat a l'alcalde de Torredembarra en el qual li comunica també que ha demanat aquest mateix permís, que la feina es farà el dia 5 de juny, que ell arribarà en el tren de tres quarts de deu, així com el Sr. Torrents que arribarà el mateix dia. Que es fa necessària la col.laboració de l'enterraments i de dos jornalers, que poden ser els mateixos que ja van fer algun treball, *los cuales seran pagados por cuenta del presupuesto de estos trabajos*, demanant-li la major economia possible, *pues tales gastos son satisfechos exclusivamente por las aportaciones voluntarias de los familiares de los caidos*, i dient que calcula que la feina durarà una setmana (en realitat va durar dos dies). El quart escrit el dirigeix al cap del servei públic de pompes fúnebres de la Casa Provincial de Caritat de Barcelona, demanant-li la *cooperación técnica del Sr. Miguel Torrents Roig que por sus trabajos de esta índole realizados con tanto acierto viene dando realce a esa empresa que Vd. tan dignamente dirige*. Aquesta Casa Provincial autoritza, el dia 30 de maig, que el Sr. Torrents vagi a Torredembarra.

El dia 29 de maig el fiscal rep un ofici de la Jefatura Provincial de Sanidad de Tarragona en el qual delega en la persona del metge *de asistencia pública domiciliaria Dr. Eugenio Martín Quintana* que actua a Torredembarra la tasca de presenciar i intervenir en els treballs d'exhumació i el mateix dia comunica directament al metge que ha estat designat per intervenir en el fet, per tal que es faci en condicions sanitàries.

El dia 3 de juny, o sigui dos dies abans de començar l'exhumació, el govern civil de Tarragona, vistos diversos informes que fan al cas, autoritza la feina de desenterrar els cossos que puguin estar en aquelles sis fosses comunes, aclarint-li sobretot que si una vegada feta la identificació dels cossos aquests s'han de traslladar fora de la provincia els familiars han de presentar la documentació corresponent. El mateix dia 3 el fiscal comunica al rector de Torredembarra que el dia 5 es farà aquesta exhumació, i com que s'ha de realitzar *en el interior del cementerio y por tanto en terreno sagrado, autorice tales trabajos en beneficio de la mision propia de esta fiscalia y de la Causa General*. És curiós que el rector sigui el darrer en ser comunicat i que a sobre se li demani permís en l'últim moment.

S'OBREN LES FOSSES

Finalment el previst dia 5 de juny de 1941 es comencen a obrir les fosses seguint el planell de què hem parlat. Una àmplia diligència relata tot el procediment, dient en primer lloc les persones que en són testimonis i que col.laboren en la feina, que són el mateix fiscal i el secretari de la fiscalia. Hi són també per Torredembarra el metge titular Sr. Martí, l'alcalde i el secretari de l'ajuntament i el rector. El director tècnic és el Sr. Torrents auxiliat per dos empleats de la Casa de Caritat de Barcelona i per l'enterramorts del poble i dos ajudants. Es localitzen les sis fosses per part de l'enterramorts, que també ho havia estat durant l'època de la guerra.

3.- Detall de la localització de les fosses exhumades al 1941.

Comencen per la fossa núm. 1 que ja està senyalada per una làpida vertical rematada per una creu, en la qual es poden llegir els noms de quatre persones de Batea. Aquesta làpida és la que encara hi ha al cementiri marcant la fossa comuna on van tornar a posar els cossos d'aquestes quatre persones més les altres no identificades. Pels antecedents de la fiscalia se suposa que en aquesta fossa hi ha també els cossos de setze persones més, que van ser tretes del vaixell-presó *Riu Segre* i assassinades a la nit del dia 11 de novembre de 1936 o matinada del dia 12.

En la diligència es fa constar els nom d'aquestes 20 persones, que estan sense caixa ni cap mena d'embolcall i amb tota cura es recullen els ossos, que es col.loquen en uns taüts de fusta blanca, que es numeren del 1 al 20.

El Sr. Torrents registra minuciosament la roba tot buscant inicials o altres signes característics per facilitar la identificació, com medalles, sivelles i cinyells, si n'hi ha, anotant acuradament les característiques físiques, retallant un tros de roba que guarda dins una bossa amb la mateixa numeració de la caixa, així com els altres articles.

En els cadàvers numerats amb els números 5 i 7 s'han trobat uns ponts d'or tant al maxilar superior com a l'inferior, dels qual se'n fa càrrec el fiscal. Al cap de tres anys, l'1 de juny de 1944, el fiscal de Tarragona demana al fiscal en cap de la *Causa General* de Madrid què se n'ha de fer d'aquestes peces, tota vegada que l'or contingut pot tenir un valor o utilitat. Des de Madrid es contesta el 7 de juny que es guardin als arxius de la fiscalia de Tarragona.

S'obren després les fosses núm. 2 i 3. En la primera hi ha cinc cadàvers dels quals la fiscalia no en té cap precedent, procedint amb la mateixa cura al control de les restes i numerant les caixes del 21 al 25. A la fossa núm. 3 hi ha dos cadàvers, dels qual pels antecedents se saben els noms i que són dos veïns de Tarragona assassinats el 28 d'agost. Es numeren les caixes amb el 26 i el 27.

A la fossa núm. 4, sense referències a la fiscalia, es troben 5 cadàvers i un altre pont d'or, però que per estar separat de la mandíbula no és possible atribuir-lo a cap dels cossos, quedant també en dipòsit a la fiscalia. Es numeren del 28 al 32. A la fossa núm. 5, també sense antecedents, el mateix enterramorts avança que hi ha un sol cadàver, confirmant-se el fet i trobant-se 11 pessetes de plata i un encenedor, quedant-li assignat el número 33.

Finalment s'obre la fossa núm. 6 sobre la qual ja hi ha una creu de fusta negra amb el nom de Federico Pastor Pallarès, que segons els antecedents va ser mort al dia 15 d'agost de 1936. Per la documentació de la fiscalia se saben també els noms de tres persones més i es confirma que estan allí dipositades. No es diu la data de la mort, però pel fet d'estar els quatre junts podem creure que tots deurien haver estat assassinats el mateix 15 d'agost. Les caixes es numeren del 34 al 37.

Una vegada buides totes les fosses les caixes amb les restes són dipositades dins la capella del cementiri, que va ser cremada els primers dies de la guerra i que segons es manifesta en la diligència *todavía no està reconciliada de la profanación sufrida en la época roja*. Es tanca en clau, que es

lliura a l'enterraments, a qui es donen les instrucciones per evitar qualsevol mena d'intromissió. Pel que fa a les mostres de roba, se les emporta el Sr. Torrents, les quals, una vegada rentades, desinfectades i manipulades químicament perquè recuperin el color original s'uniran a una fitxa on constarà el número de la caixa i on es descriurà també la roba, cabell i altres dades anatòmiques dels cossos, fitxes que seran lliurades a la fiscalia per ajudar a la identificació. Aquestes fitxes fan cap finalment a la fiscalia entre el dia 13 i el 19 de juny de 1941. Mentre, el dia 13 es publica, en dos diaris diferents, un d'ells de Barcelona, la notícia d'aquestes exhumacions, dient que a partir del dia 20 de juny ja es pot passar per les oficines de la fiscalia de Tarragona per identificar les fitxes, gestions que es va recollint en les diverses diligències que es van unint a la principal i que anirem comentant en tractar de cada cas.

VUIT COSSOS NO IDENTIFICATS

Dels 37 cossos que hi havia a les fosses, fins el 10 d'octubre de 1941 se n'identifiquen 29 i el fiscal, continuant amb la seva tasca, redacta en aquesta data un edicte en el qual detalla les característiques físiques completes dels vuit cossos que queden pendants d'identificació, convidant a tothom que pugui contribuir a aquesta identificació a que es presenti a les oficines de la fiscalia de Tarragona per fer-la possible. Com a curiositat direm que l'horari d'obertura de les oficines era tots els dies hàbils, d'11 a 1 i de 4 a 8 de tarda, tret del dissabte a la tarda. O sigui que el dissabte al matí també treballaven. I per fer aquestes identificacions tenien temps fins el 15 de novembre de 1941, ja que després d'aquesta data s'ordenarà el reenterrament de les restes que no hagin estat reconegudes.

La descripció de les restes es fa amb tota mena de detalls, com per exemple les de la caixa núm. 28, quan diu que és un *cadáver de varón con abundante pelo negro en el pubis y maxilares destruidos, de talla aproximada 1,62 m. Viste pantalón rayado, camiseta fina de punto, calzoncillos de tela abrochados con dos botones, y americana. Dos cinturones de cuero, uno más ancho que otro y apareciendo aquel con la hebilla forrada de tela*. D'altres són més senzilles, com els de la caixa núm. 22, *restos de un varón de talla aproximada 1,64 m., de pelo castaño y presentando ambos maxilares destruidos. No existen restos de ropa*. Alguns detalls resulten curiosos. Del de la caixa núm. 29 es diu que *tiene la cabeza algo grande*. El de la caixa núm. 30 diu que *lleva un vaso de celuloide de color marrón*.

La descripció més completa és la de la caixa núm. 31: *Cadáver de varón, talla 1,60 m., maxilar superior destruido, maxilar inferior incompleto con dos piezas gastadas rellenas de plata; pelo negro. Viste camisa con cuello fijo a caudritos, muy característica; camiseta fina; pantalón; cinto de cuero con hebilla ovalada y alpargatas con suela de goma al parecer. Se cree que dicho cadáver pueda corresponder a un alcalde de un pueblo de Tarragona, ignorándose más datos.* Aquest cadáver comportarà més indagacions i gestions posteriors, que més endavant comentarem.

Pel que fa al cadáver de la caixa núm. 36, apart de la descripció de les restes, comenta que *parece corresponder a un militar retirado llamado Manuel Fuster, vecino de Tortosa, partida de Aldea, y que tiene una hermana en Barcelona y un hermano en Sevilla, ignorándose más datos.* L'edicta no aclareix d'on treu el fiscal aquestes dades.

Aquest edicte, per tal que tingui un coneixement general, es fa que es publiqui al butlletí oficial de la província, als diaris La Vanguardia de Barcelona i Diario Español de Tarragona i s'envia també a l'emissora EAT33 de Radio Tarragona per a la seva emissió. De tots es reben posteriorment els corresponents justificants, tant sigui la certificació del responsable de la ràdio com els retalls dels diaris.

BUSCANT L'ALCALDE

L'interès per saber si les restes de la caixa núm. 31 corresponen a un alcalde d'algun poble de la província de Tarragona comencen el mateix dia 10 d'octubre de 1941, quan el fiscal envia al comandant de la caserna de la Guàrdia Civil de Torredembarra un ofici en el qual li demana faci averiguacions davant l'enterraments del poble o altres persones que puguin donar alguna informació sobre quin sigui el poble del suposat alcalde, sobretot tenint en compte que abans de fer les exhumacions actuals algú va fer averiguacions davant el mateix enterraments per saber si a Torredembarra estava enterrada una persona que tenia la particularitat de portar dues peces dentàries gastades i arreglades amb plata, detall destacable.

Al cap d'uns dies, el dia 20, el sergent comandant d'aquesta caserna de Torredembarra, afecte a la 214 comandància d'aquest cos, comunica que interrogat l'enterraments ignora el que li pregunten, si bé una vegada es va presentar un home, acompanyat d'un fill seu, en busca d'un cadáver d'un altre fill que sí era alcalde, però que no recorda a quin poble residien. El

mateix sergent manifesta que ha preguntat també al rector del poble i al secretari del jutjat i a diversos particulars, que tampoc no han aportat cap dada d'interès.

Davant d'això el fiscal, el dia 23, repeteix la petició als caps de la Guàrdia Civil de Reus, el Vendrell, Valls i Montblanc, donant la descripció completa de les restes, insistint en el fet de les dents arreglades amb plata. Els diferents comandaments contesten que passen la petició a les diferents casernes que d'ells depenen, com fa el de Reus o als 9 que depenen de Valls. En els dies successius i fins el 12 de novembre es reben a la fiscalia escrits de les comandàncies on s'havien fet les peticions, totes negatives en el sentit de no poder donar cap informació. Alguns aclareixen alguns punts locals, com és el cas de Montblanc, que diu que en la seva demarcació només va ser assassinat l'alcalde de Blancafort, el cadàver del qual va ser trobat i identificat al cementiri de Reus.

ES TANCA EL CAS

Finalment el dia 13 de juny de 1942, al cap d'un any, tornen al cementiri de Torredembarra el fiscal i el secretari, que aixeca acta, per tal de fer la inhumació definitiva de les caixes que contenen les restes no identificades o no reclamades. Cal aclarir que si bé hi ha vuit persones que no s'han identificat per ningú, n'hi ha tres que tot i estar identificades s'enterren a la Torre. Una l'identifica el fill però després no reclama les restes (caixa núm. 26) i dues només s'identifiquen per les dades que ja té el fiscal (caixes núms. 27 i 36) i tampoc no es reclamen, segons comentarem més endavant. A més hi ha les quatre caixes dels habitants de Batea, que a petició de les famílies també es deixen a la fossa comuna de la Torre. En total són quinze els taüts que hi ha per enterrar.

Les caixes continuen a la capella del cementiri on es van guardar el juny de 1941. Seran dipositades, conjuntament, a la fossa comuna núm. 1, que ja està marcada amb la làpida i la creu que identifica els quatre ciutadans de Batea. En aquest moment el rector mossèn Joaquín Boronat demana fer-se càrrec de les restes identificades del capellà Antoni Pujol Ferré per dipositar-lo, enlloc de a la fossa comuna, en un nínxol del cementiri de la Torre, tenint en compte el caràcter de sacerdot de la víctima, cosa a la qual accedeix el fiscal, quedant finalment al nínxol 51 de la tercera fila. En la làpida d'aquest nínxol es pot llegir encara que hi reposa *Mn.*

Manuel March Cavallé, pbr., rector de Clarà. Morí el dia 18 de jane de 1915. RIPA. Podem deduir que assabentat Mn. Boronat que en el cementiri hi ha aquest nínxol amb les restes antigues d'un mossèn decideix enterrar-lo amb un altre sacerdot. Però a làpida no s'afegeix el nom de Mn. Pujol. Per tant definitivament són catorze els taüts que queden dipositats a la fossa comuna.

La diligència contiua dient que l'enterraments, junt amb un altre treballador, col.loquen els féretres a la fossa, fent-ho amb una precisió exacta i que la diligència descriu al detall, degut probablement a la possibilitat que després d'aquest acte es pugui fer alguna identificació posterior. El llenguatge legal pot sorprendre i només com exemple copiem una part: *En el segundo segmento de la zanja, es decir, contando des de su cabecera del trozo donde estan enterrados los vecinos de Batea se colocan seis cajas: en el fondo y a la derecha [...] la número 36, y encima de esta [...] las números 31 y 29. A la izquierda y con los pies de la caja orientados hacia la lápida ocupando el fondo la caja núm. 32 y superpuestas las núms. 31 y 29.* Una vegada situades totes es cobreix la fossa i es dóna per acabat l'acte.

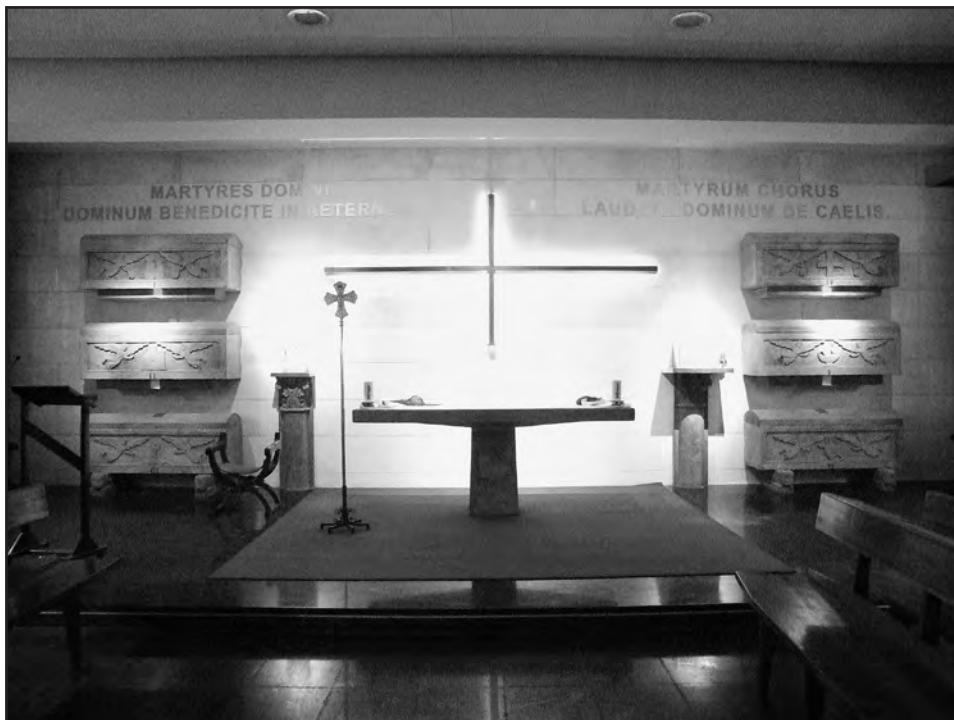
IDENTIFICACIÓ AMB NOMS I COGNOMS

Indicarem primer les identitats de les 37 persones que van ser les protagonistes d'aquestes gestions oficials d'exhumació, amb les seves circumstàncies personals, seguint l'ordre de les fosses comunes, començant doncs per la número 1, on es trobaren 20 cossos executats l'11 de novembre de 1936, procedents del vaixell-presó *Riu Segre*, de Tarragona.

Tenim primer a Edilberto Martí Lapeña, de 54 anys, tinent d'infanteria, de Tarragona. Consignat en el citat *Estado Número 2*. Identificat el 19 de juny de 1941 per la seva esposa Raimunda Martí Diego, a la que pel BOE del 20 de maig de 1939 se li concedeix pensió de viduitat a partir de l'1 de desembre de 1936. Consta al registre civil en una anotació del 5 d'abril de 1939, volum. 21, foli 168. Reenterrat a Tarragona el 1941.

Hi ha també dos escolapis. Josep Boschdemont Mitjavila, natural de Cassà de la Selva, de 42 anys, conegut en religió com germà Gilbert de Jesús. Identificat el 5 d'agost de 1941 per Joaquim Donato Picó, escolapi. I Mariano Navarro Blasco, de 33 anys, natural de Tortajada, Teruel, conegut com Germà Jenaro. S'identifica també el 5 d'agost de 1941 per Francisco Bertran Giménez, escolapi. Si bé en la documentació de la fiscalia es diu

que es porten les restes al col·legi de Sant Josep, a Cambrils, definitivament els dos són enterrats a la Cripta Martirial de la casa que l'ordre té prop de Sant Martí de Sesgueioles, a l'Anoia, en els sarcòfags VI i II respectivament. Els dos són beatificats l'any 2013.

4.- Cripta martirial de la casa de Sant Martí de Sesgaioles dels Germans de la Salle, amb els sarcòfags que conntenen les restes de capellans assassinats. (Foto de l'autor).

Els quatre ciutadans de Batea que tenen els noms gravats en la creu són Miguel Freixas Monlleó, identificat el cos per l'esposa Constanza Mullerat Martí; Baldomero Vaquer Peris, identificat el 30 de juliol de 1941 per Mariana Soler Monlleó; Santiago Vilanova Vaquer, identificat el 8 de juliol de 1941 per la seva germana Amparo, tot i que es fa constar que no s'ha aconseguit el total reconeixement; i Pablo Aguiló Vaquer, identificat el 8 de juliol per la seva esposa Josefina Grau Aguiló. A petició dels familiars, les restes dels quatre es deixen al cementiri de la Torre, a la mateix fossa que continua marcada per la creu que ja hi havia.

L'orde dels carmelites tenen vuit assassinats en aquesta fossa: Pedro Heriz Aguiluz, de 69 anys, de nom de religió Pere de Sant Elies. Originari de Barajuén, Aramaio, Àlaba; Damian Rodríguez Pablos, de 40 anys, que adoptà el nom de Damià de la Santíssima Trinitat. Originari de Pedroso de la Armuña, Salamanca. I Elipi Arce Fernández, de 58 anys, de nom de religió Elipi de Santa Teresa, originari d'Arroyo de Valdivielso, Burgos. En la relació del fiscal consta com a Felipe. Els tres eren carmelites descalços i van ser identificats el 4 de juliol de 1941 per Antònia Rovira Vidal, segurament una persona relacionada amb el convent de Tarragona, on vivien.

Hi ha també tres carmelites terciaris de l'ensenyament: Lluís Domingo Oliva, de 44 anys, nascut a Reus. Isidre Tarsà Giribets, de 70 anys, originari de Fontanet, Lleida (en la diligència de la fiscalia es posà el nom de Isidro Tarzán); I Juli Alameda Camarero, de 25 anys, original de Castroceniza, Burgos (en les primeres diligències consta només amb el nom de Julio Camarero). Posteriorment, 2 de gener de 1942, un afegit a la diligència principal aclareix aquests dos errors en els noms. Els tres van ser identificats el 22 d'octubre de 1941 pel germà Francisco Navarro Bonilla. Aquests sis carmelites en principi havien de ser enterrats a l'església d'aquesta comunitat de Tarragona, davant l'altar de sant Elies, però en no ser en aquell moment persones objecte de veneració es van enterrar en una paret del cor. Després de la seva beatificació es projectà novament traslladar-los a la nau de l'església però per raons sanitàries s'han deixat al cor, on una gran làpida els recorda, amb la indicació que van ser morts a Torredembarra.

Un altre carmelita terciari de l'ensenyament és Bonaventura Toldrà Rodon, de 40 anys, originari del Pla de Santa Maria. Identificat el 26 de juny de 1941 per Teresa Rodon Inglès, la mare, demana sigui enterrat al cementiri de Tarragona, si bé després és traslladat al convent de les Carmelites Missioneres Teresianes de Tarragona.

I finalment Josep Alberich Lluch, de 71 anys, de Benicarló, carmelita descalç de nom de religió Josep Cecili de Jesús i Maria. Identificat el 5 d'agost de 1941 per Miguel Agost Alonso, també carmelita. Estava al convent de San Clemente, a Cuenca, es va traslladar al seu poble natal i posteriorment a Tarragona, d'on el van empresorar al *Riu Segre*. En ser d'una altra província carmelitana és reenterrat al panteó del Convent Carmelita del Desert de les Palmes, a Benicàssim. Tots vuit carmelites van ser beatificats l'any 2013.

Frederic Vila Bartolí, de 52 anys, natural de la vall de la Castanya, al municipi del Brull, a Osona, però exercint en aquells moments al col·legi claretí de Valls, de l'orde del Sagrat Cor de Maria. Identificat el 3 de juliol de 1941 pel pare Jesús Maria Companys. Reenterrat a Vic, a la cripta del temple de Sant Antoni Maria Claret, al costat del sepulcre del sant, encara que en la documentació original de 1941 es diu que serà traslladat a Tarragona. Beatificat.

Josep Mª Domingo Soler. Natural de Reus, capellà, vicari de l'església de Sant Joan de Tarragona. Identificat el 26 de juny de 1941 per la seva assistenta Dolors Saumell Prats i reenterrat a Tarragona. Beatificat.

Joan Roca Vilardell. Capellà, de 31 anys, beneficiat de la catedral de Tarragona, natural de Sant Mateu de Bages. Identificat el 4 d'agost de 1941 per Josep Masgrau Manso, familiar. Traslladat el 30 d'octubre de 1941 al cementiri de Gurb, Osona, al nínxol núm. 4. Beatificat.

Antoni Pujol Ferrer. Capellà, natural del Pla de Santa Maria. En les diligències d'identificació de 14 de novembre es diu que s'identifiquen les restes *por eliminación o exclusión*. Enterrat en un nínxol de la Torre per Mn. Boronat, com ja hem dit. Beatificat.

Vicente Loscos Pardo. Natural de Monroy, Terol, metge de l'Horta de Sant Joan. Identificat el 4 de juliol de 1941 per Josep M. Loscos Loscos, fill. Relacionat el citat *Estado Número 2* enviat per l'Ajuntament, encara que allí fan constar que el van matar el 30 de novembre, tal com consta en l'anotació al registre civil de la Torre que es fa el dia 28 de setembre de 1939. Volum 21, foli 195. Reenterrat a Tarragona.

A la fossa número 2 hi ha cinc cossos, tres dels quals no s'identifiquen mai i queden a la fossa comuna actual de Torredembarra. Els altres dos són Pedro Sampietro Sastre, identificat el 5 d'agost de 1941 per Ana González Acosta, esposa, i reenterrat el 5 de desembre de 1941 a Tarragona, nínxol. 144 de l'illa de Sant Agustí. I Manuel Romaní Valls. L'identifica el 4 de juliol de 1941 la seva germana Emília i és reenterrat a Tarragona. S'ignora la data de mort dels cinc.

A la fossa número 3 hi ha dues persones que ja consten en la relació que facilita l'ajuntament, on es diu que van morir el 28 de setembre de 1936, encara que el fiscal diu que va ser el 28 d'agost. Van ser trobats a la carretera del Catllar. Són Pau Barbarà Altadill,

de 45 anys, empleat municipal de Tarragona. El 19 de juny de 1941 és reconegut per un fill seu, però no es reclamen les restes i queden a la fossa comuna. La inscripció al registre civil es fa el 5 d'agost de 1937, vol. 21, foli 86. I Josep Amorós Clua, de 52 anys, comerciant. El nom el facilita el fiscal i només diuen que és de Corbera (segurament Corbera d'Ebre). Ningu no el reclama i queda a la fossa comuna actual. És registrat el 5 d'agost de 1937 al vol. 21, foli 87 del registre civil de Torredembarra.

A la fossa número 4 hi ha cinc cadàvers dels quals ni la fiscalia ni l'ajuntament en dona cap notícia, tret de la descripció de les restes i que es tracta d'homes. Queden com a desconeguts a la fossa definitiva.

A la fossa número 5 hi ha només Andreu Llambrich Vives, de l'Ametlla de Mar. Identificat el 3 de juliol de 1941 per l'esposa Leonor Estrada Rodríguez i traslladat el 30 de juliol de 1941 al cementiri de l'Ametlla de Mar, nínxol 13, fila 1^a. No se sap quan el maten.

Finalment a la fossa núm. 6 hi ha quatre cossos. Federico Pastor Pallarès. Mort el 15 d'agost de 1936. Segurament de Tarragona, ja que una vegada identificat el 19 de juny de 1941 per la seva esposa és traslladat a aquest cementiri, nínxol 1.512 de l'illa de Santa Cayetana.

Enrique Borràs Esteve. Tinent coronel d'infanteria, de 58 anys, de Tarragona. Identificat per la seva esposa el 19 de juny de 1941 queda enterrat al cementiri de Torredembarra, nínxol 145 fila 3^a. A la làpida hi consta el seu grau militar, diu que va morir el 15 d'agost de 1936, i amb l'afegit de *Caido por Dios y por España*. Consta en el *Estado núm.* 2. Queda anotat al registre civil el 30 de maig de 1939, vol. 21, foli 179.

Manuel Fuster. Militar retirat de Tortosa. El nom el dona el fiscal, com comentem més amunt, però ningú no ho confirma ni l'identifica i queda a la fossa comuna.

Antonio de Aguilera Pardo de Donlebún. 2n comandant de Marina de Tarragona. És el primer en ser identificat, el 13 de juny de 1941, per la seva esposa Maria Dolores de Fontcuberta y de Pascual. És traslladat al cementiri del poble Nou de Barcelona. D'aquests dos últims es pot pensar que van morir el dia 15 d'agost de 1936 pel fet d'haver estat enterrats amb les altres dues persones de les quals es coneix la data exacta.

MÉS ASSASSINATS

Apart d'aquestes exhumacions i identificacions oficials és segur que abans de l'actuació de la fiscalia ja se n'havien fet, tenint en compte la insistència del fiscal sobre que no se'n facin sense el seu coneixement (oficis del 10 de febrer i de l'11 de març de 1941). Pel que sabem ara, abans d'iniciar-se aquesta feina oficial ja s'havien extren alguns cadàvers del cementiri, segurament perquè els familiars ja coneixien la circumstància i en acabar la guerra a Torredembarra el gener de 1939 van fer immediatament gestions per recuperar les restes. No sabem si aquestes persones van ser enterrades en altres fosses, que l'any 1941 ja havien estat obertes, o si es van dipositar en nínxols, i per les circumstàncies personals podem creure que en algunes va ser així.

Un primer cas és de el tres ciutadans de Tortosa, Pedro Bigorra Arbós, Miguel Agulló Brull i Tomàs Homedes Llopis, trets del vaixell-presó *Riu Segre* i assassinats el 25 d'agost de 1936. Van ser enterrats i posteriorment exhumades i col·locades les seves restes, barrejades, en el nínxol 145 fila 3ª del mateix cementiri. Els familiars demanen, en el moment en què actua la fiscalia, que se'ls lliurin les restes per ser traslladades a Tortosa, cosa que el fiscal autoritza, sent definitivament enterrades el 28 de juny de 1941. Curiosament aquest nínxol és el mateix que s'usà posteriorment per al tinent coronel Borràs.

Un altre cas és el de tres ciutadans del Pont d'Armentera. Mn. Jaume Tarragó Iglesias, de 68 anys, rector d'aquesta població, Maria Torelló Duch i Joan Rovira Tudó. El dia 26 d'agost de 1936 van ser portats a la Torre i executats, si bé a Joan Rovira el van deixar per mort però va poder anar fins la Nou de Gaià. Des d'allí es va avisar al Pont però abans d'arribar la família van ser membres del comitè els que hi anaren i el van rematar. Els dos primers es diu que van ser enterrats a la Torre però és quasi segur que Joan Rovira va ser enterrat a la Nou (seria estrany que el tornessin a la Torre). Només Maria Torelló figura a la ja citada relació núm. 2 enviada per l'ajuntament, sense data de mort, però no hi figura Jaume Tarragó. Segons informacions facilitades ara per una veïna del Pont, testimoni del reenterrament de l'any 1939, una vegada acabada la guerra tots tres van ser enterrats al Pont d'Armentera amb la pompa falangista del moment. Estan en un sepulcre comú al centre del cementiri, junt amb un soldat anònim que es va trobar al camp. Mn. Tarragó va ser beatificat el 2013.

5.- El sepulcre dels tres ciutadans del Pont d'Armentera. (Foto de l'autor).

El 6 de setembre de 1936 són assassinats dos capellans. Són Pau Bertran Mercadé, de 61 anys, originari de Creixell i que en aquell moment exercia a la Selva del Camp, tot i que estava amagat al seu poble. I Francesc Vives Antich, de Valls, de 64 anys, que era el rector de Creixell. Els van matar a la paret de cal Llovet. Les seves inscripcions al registre civil es fan el dia 15 de setembre de 1939, al vol. 21, folis 189 i 190 respectivament. Aquí consta que la mort es va produir el 6 d'agost. Consten en el *Estado núm. 2*. Posteriorment, el 27 de novembre de 1939, són traslladats al cementiri de Creixell. Tots dos són beatificats el 2013.

L'11 de setembre de 1936 és Josep Bru Ralduà, de 66 anys, canonge de la catedral de Tarragona. En el registre figura com a data de mort l'11 de novembre de 1936 i tot i això no està en la gran fossa núm. 1. S'inscriu el 2 d'agost de 1939, al vol. 21, foli 183 i l'11 de setembre de 1939 es traslladen les seves restes al cementiri de Tarragona. També és beatificat el 2013.

Repasant la documentació de la citada beatificació de 2013, consta la mort del capellà Miquel Saludes Ciuret, de 69 anys, originari d'Alforja i que en aquell moment era rector de Riudoms. Es diu que del *Riu Segre* el van portar a Torredembarra el ja citat 11 de novembre i el 16 de juliol de 1939 les seves restes van ser traslladades a les Borges del Camp. Si no es trobava a la fossa núm. 1 potser deuria haver estat col·locat en un nínxol.

Hi ha també tres persones més que ja figuren en la *Estado núm. 2* de l'ajuntament. Una és Casiano Andréu Gestí, que a la relació figura com Casiano Andrés, de 57 anys, guàrdia municipal nocturn de Tarragona, originari de Montferri, assassinat segons la citada relació el 28 de setembre de 1936, encara que al registre civil consti el 28 d'agost. La seva inscripció es fa el 26 de juny de 1939, al vol. 21, foli 182. Segons informació de familiars actuals residents a Montferri va ser exhumat abans del 1941 i traslladat a Tarragona.

L'altra és Carles Vidal Estivill, natural de la Riera però amb família al Catllar, de 21 anys, estudiant de medicina a Saragossa però que aquells dies residia a Tarragona. Activista d'Acció Catòlica és detingut i mort el 9 de novembre de 1936, i identificat pel seu oncle Ramon Vidal Ferrer, del Catllar, que l'inscriu al registre civil al cap de quatre dies, al vol. 21 foli 60, sent l'única anotació que es fa en el mateix moment de la mort. Enterrat a la Torre, al cap d'uns anys la família el trasllada al cementiri de Tarragona.

I la tercera Raimunda Basa Soler, de Vilanova i la Geltrú però resident al Vendrell i de professió fornera, assassinada el 30 de novembre de 1936 i registrada el 15 de setembre de 1939, al vol. 21, foli 191. Enterrada primer a Torredembarra el 16 de juliol de 1939 les seves restes són traslladades al cementiri de Vilanova i enterrades al nínxol 1.047.

Algunes de les diferències en les dates de mort que hi ha entre la informació que dona l'ajuntament i les que es donen en altres fonts (fiscalia, registre civil) potser venen de una mala "traducció" de la data escrita en lletres als llibres i la data que s'escriu en números per l'ajuntament en el citat *Estado núm. 2*, donant al mes d'agost el número 9, com passa quatre vegades.

CASOS DUBTOSOS

Un cas del que només en sabem el nom: Ignacio Centelles. En la biografia del religiós Frederic Vila, un dels religiosos executats l'11 de

novembre i enterrat a la fossa núm. 1, se cita que entre els morts d'aquella nit hi estava aquesta persona, que només va quedar malferit i que va poder arribar fins el centre de Torredembarra on va demanar auxili per les seves ferides. Però segons van explicar tres homes que l'endemà van fer cap al vaixell *Riu Segre* va ser localitzat i rematat. Aquesta informació també la dóna el primer ajuntament en l'informe inicial, quan diu que un dia *un señor de unos 50 años logró escapar herido y llegar a la farmacia de este pueblo y por orden de* (i se cita dos noms) *trasladarle en un camión y consumir el crimen en la carretera de Roda de Barà*. Si va ser enterrat al cementiri de la Torre, el podem considerar entre els no identificats, tot i que els morts l'11 de novembre ho estan tots?.

Un altre cas és el de Josep Moreno. Surt el seu nom en la biografia de Miquel Saludes Ciuret ja citat, quan diu que va ser mort junt amb aquest i altres vint-i-dos companys més l'11 de novembre de 1936. Tot i que es diu que era capellà, en els documents de la beatificació de 2013 no hi ha cap referència d'ell, ni consta en l'exhumació de 1941.

L'ÚLTIM EXECUTAT

Un altre cas diferent, que s'aparta de l'onada inicial de execucions dels primers dies, fou el que afectà a Víctor Pardo Wehrle. Segons testimoni que va fer la seva esposa Maria Nin Lluch davant el fiscal de la *Causa General* de Barcelona el 26 de juny de 1943, el Sr. Pardo, que era secretari de la Federació de Fabricants de Filats i Teixits, estava estiuellant a Torredembarra el 18 de juliol de 1936 i durant tota la guerra no es va moure de la Torre. Però el 17 de gener de 1939, dos dies abans de l'entrada de les tropes nacionals va fugir, segons la seva esposa, *para no tener que seguir a las fuerzas rojas en plena retirada*. Localitzat a dos quilòmetres del poble va ser assassinat de dos trets. Aquesta afirmació contradiu el que es deia fins ara que podia haver mort a causa d'un suposat bombardeig mentre guiava les forces republicanes que sortien de la Torre. Finalment el testimoni manifesta que *se supone que lo mataron al poder comprobar que se escondia para eludir las órdenes del denominado gobierno rojo*. Aquesta versió potser amaga algun intent de dissimular el fet real, per guanyar el favor de les noves autoritats.

El cos va ser enterrat primer al cementiri de la Pobra de Montornès, si bé posteriorment va ser traslladat al cementiri torrenc, al nínxol 26 de la

primera fila del primer recinte i la seva inscripció al registre civil es va fer el 20 d'abril de 1939, en el vol. 21, foli 172. Pel que es llegeix a la làpida del nínxol, en el mateix lloc hi ha ara la citada esposa Maria Nin, que era originària del Vendrell i que va morir el 16 de maig de 1969, constant també el nom de César Fancelli Pardo.

CONCLUSIÓ

Si fem un resum cronològic, tenim que els primers quatre morts són del 15 d'agost de 1936, enterrats a la fossa núm. 6. El 25 d'agost són tres ciutadans de Tortosa que no sabem on s'enterren i que després es traslladen a la seva població. El 28 d'agost tres persones del Pont d'Armentera, dues de les quals en principi queden a la Torre, i l'altra segurament a la Nou, i que els primers dies d'acabada la guerra es traslladen tots al Pont. El 26 d'agost (o de setembre) dos homes s'enterren a la fossa núm. 3, i finalment queden a la fossa comuna de la Torre.

El 6 de setembre moren dos capellans, que no se sap en quin indret de cementiri s'enterren i que finalment es traslladen a Creixell. L'11 de setembre (o de novembre) mor un canonge, que finalment es trasllada a Tarragona. El 28 de setembre i el 9 de novembre moren dues persones més. Aquestes cinc últimes tampoc no se sap on s'enterren en principi.

L'11 de novembre moren vint persones, que s'enterren a la fossa núm. 1. Quatre, que són de Batea, per indicació dels familiars queden a l'actual fossa comuna; un capellà, per indicació de Mn. Boronat queda en un nínxol de Torredembarra, mentre que les altres quinze es traslladen a diferents indrets. Segons alguns documents, el mateix dia 11 de novembre moren dues persones més, però no es dispositen a aquesta fossa núm. 1. Un capellà finalment es trasllada a les Borges del Camp, mentre de l'altra no se'n sap res més. El 30 de novembre mor una dona, que no se sap on s'enterra dins la Torre però que finalment es trasllada a Vilanova i la Geltrú. L'últim del que tenim data mor el 17 de gener de 1939, que queda en un nínxol de Torredembarra.

Sense data de mort tenim primer un home que, en principi, ocupa la fossa núm. 5 i finalment va a l'Ametlla de Mar i dos homes que primer resten a la fossa núm. 2 i després es traslladen a Tarragona. També tenim el nom d'un capellà del que no hem més trobat referències i finalment vuit persones més que no s'arriben a identificar, tres que estaven a la fossa núm.

2 i cinc a la fossa núm. 4, i que com a no identificats queden tots a la fossa comuna definitiva de la Torre.

En total tenim els noms de 53 persones forasteres que podrien haver mort a la Torre. Però hem de refer aquest número tenint en compte dos casos dubtosos: els d'Ignasi Centelles i Josep Moreno, dels que només tenim referències indirectes que foren morts a Torredembarra. Dels dos no tenim informació ni del seu lloc d'enterrament inicial dins el nostre cementiri ni de la seva exhumació ni si després es va fer el trasllat a un altre cementiri. Aquestes dues persones, ¿podrien ser algunes de les vuit no identificades, encara que no coincideixin ni les dates de mort ni el lloc d'enterrament a les nostres fosses?. Si fos així el número final de morts a Torredembarra podria quedar només en 51.

Totes van ser assassinades al voltant de Torredembarra i a les parets del seu cementiri. Portades sobretot des de Tarragona, del fatídic vaixell-presó *Riu Segre*, van trobar la mort a mans de persones que, de forma descontrolada i agafant-se la justícia per la seva mà, ostentaven en aquells moments el poder que els donaven les armes i que, paradoxalment, es revelaven contra la injustícia que era el cop d'estat que uns militars havien proclamat feia uns dies.

ELS VAIXELLS PRESÓ

En períodes de conflicte, en què les presons normals eren plenes, fou una pràctica habitual l'ús de vaixells ancorats en ports per a l'arrest de presos, tenint en compte el que es podria considerar el bon aïllament que suposava estar en un lloc rodejat d'aigua. Recordem que el president Companys i el seu govern varen ser empresonats arran dels fets del 6 d'octubre de 1934 al vapor *Uruguay*, a Barcelona.

Per això, i desviant-nos potser una mica del tema, creiem que cal citar que a Tarragona s'usaren també alguns vaixells que estaven atracats al port, exactament al parament del dic Transversal, actualment moll de Reus. Eren vaixells que els propietaris havien abandonat, com el *Cabo Cullera*, de la companyia Ibarra, abandonat a causa de la crisi de la naviliera. Aquest vaixell ja havia servit de presó a Tarragona durant els citats fets d'octubre de 1934, i ara, juntament amb el *Manuel Arús*, va servir també per a aquest comès. Però el mal estat dels dos era tan gran que els presos hi van ser pocs dies i van ser traslladats al *Riu Segre*. Aquest és potser el més important i el

6.- El Riu Segre a Barcelona, quan portava el nom de *Cabo San Sebastián*.¹

que té més relació amb els fets que ens afecten. En aquest vaixell fins i tot es van fer judicis, a conseqüència dels quals es calcula que van ser executades unes 200 persones.

No es conserven llistes dels presos que van ser confinats en els vaixells-presó, però segons alguns testimonis quan aquests van ser traslladats del *Cabo Cullera* al *Riu Segre* el nombre de detinguts no era inferior a 250. El *Riu Segre*, que primer portava el nom de *Santamaña*, va ser propietat de la Transmediterrànea i el 1935 va ser venut a Ibarra. En declarar-se el port de Tarragona zona de guerra va deixar de ser presó i es dedicà a transportar menjar entre la URSS i ports espanyols. Posteriorment es va rebatejar com a *Cabo San Sebastián* i recuperat per la propietat el 1939 en ser a Barcelona quan entraren els nacionals, sent finalment desballestat el 1964.

Uns altres vaixells-presó foren el *Mahón* i el *Isla de Menorca*. Tots aquests vaixells van patir els bombardeigs que l'aviació franquista, sobretot la italiana que amb base a Mallorca, va fer sobre Tarragona i el seu port entre els anys 1937 i 1938. Se sap que el *Mahón* va patir 25 atacs i el *Isla de Menorca* 18. El primer va ser finalment enfonsat el gener de 1939 mentre estava al port de Barcelona i el segon el febrer de 1938 va salpar del port de Tarragona i uns dies més tard fou bombardejat i va embarrancar prop de Cambrils.

¹www.religionenlibertad.com/articulo_imprimir.asp?idarticulo=18824 (juliol 2015).

BIBLIOGRAFIA.

Català Massot, Lluís. *L'impacte de la Guerra Civil (1936-1939) en la població de Torredembarra*.

Miquel Solé, Carme. La represió franquista a Torredembarra. Aproximació a l'actuació dels tribunals militars (1939-1944). Ambdós treballs publicats en el llibre *II República, Guerra Civil i Repressió Franquista a Torredembarra (1931-1945)*. Torredembarra, Centre d'Estudis Sinibald de Mas.

Diversos autors. Firms i Valents. Testimonis de la Fe. Germans de la Salle. Edició amb motiu de la beatificació de Tarragona de 2013.

Carmelites Descalços de Catalunya i Balears. Mecanoscrit que recull la vida i mort dels germans Carmelites beatificats el 2013.

Causa General. Rama Separada núm 183. Archivo Histórico Nacional, caixa 1.499, exp. 37.

www.transmeships.es/224.html